

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ

Олена Антонюк

ББК Ш12 = 411.4*316
УДК 81'373.231**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧОЛОВІК» У ПРИЗВИСЬКОВІЙ НОМІНАЦІЇ
(на матеріалі антропонімії Донеччини)**

У статті розглянуто прізвиська Донеччини як спосіб і засіб репрезентації концепту «чоловік». Аналіз здійснено за природно-фізичними, фізіологічними, психологічними, інтелектуальними, соціально-статусними та рольовими параметрами, визначено особливості мовних механізмів такої репрезентації.

Ключові слова: концепт, субконцепт, прізвисько, прізвиськова номінація.

Загальновідомо, що щоденна діяльність людини пов'язана з когнітивними процесами, тобто з процесами, у ході яких людина переробляє інформацію, що надходить до неї з різних джерел, пізнає, сприймає й освоює навколишній світ, здобуває про нього знання, набуває нового важливого досвіду. Систематизуючи й узагальнюючи як набутий досвід, так і здобуті знання, людина виділяє для себе низку ціннісних орієнтирів, формує концептуальні уявлення про фрагменти пізнаної дійсності й створює на базі цих уявлень свою модель світу. Змодельована концептуальна картина світу вербалізується людиною, втілюється у слові й репрезентується в мовній картині світу народу.

В. Жайворонок зазначає, що слово не просто містить і передає актуальну інформацію. У ньому зосереджено також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, важливу для того чи іншого соціуму. Унаслідок цього слово починає функціонувати не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістище узагальненого культурного смислу [Жайворонок 2007: 10]. Під концептом, за В. Масловою, у сучасній лінгвістиці розуміють «культурно позначений вербалізований смисл, репрезентований у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму; це одиниця колективного знання, що має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою» [Маслова 2004: 35]. Кожна культура представлена рядом універсальних концептів, серед яких час, простір, життя, смерть, істина та ін. Приймаючи положення про те, що коли про якийсь феномен носії культури можуть сказати «це гарно» (погано, цікаво та ін.), то такий феномен формує в цій культурі концепт [Маслова 2004: 42], вважаємо, що одним із універсальних, базових у багатьох культурах, зокрема і в українській, є концепт «чоловік». У зв'язку з цим останнім часом з'явилося чимало студій, присвячених дослідженню цього питання. Це праці О. Бондаренка (2005), А. Волобуєвої (2005), О. Калугіної (2007), А. Архангельської (2006, 2007), Л. Ставицької (2006), Г. Щедрик (2010) та багатьох інших науковців. Як правило, дослідження цього концепту проводиться на лексичному мовному ґрунті з погляду протиставлення «чоловік» – «жінка», що дозволяє виявити гендерні ознаки мовної картини світу, й простежити «процес еволюційного розвитку найдавнішої архетипічної опозиції» [Ставицька 2006: 119]. Оскільки будь-який концепт характеризується емотивністю, конотаціями, є аксіологічним за своєю природою [Маслова 2004: 39], то буде логічно і цікаво простежити вербалізацію його на ономастичному рівні, а саме – на рівні такого класу антропонімів, як прізвисько.

Метою пропонованого дослідження є аналіз прізвиська як способу й засобу репрезентації концепту «чоловік», визначення особливостей мовних механізмів такої репрезентації.

В. Телія зазначає, що обов'язковою процедурою аналізу є попередня ідеографічна параметризація самого концепту за його частинами, які віддзеркалюють усі його іпостасі, серед яких: природно-фізичні, фізіологічні, психологічні та інтелектуальні, соціально-статусні, рольові тощо [Телія 1996: 261-262]. У своєму дослідженні цю процедуру ми здійснимо на основі словникових статей.

Великий тлумачний словник української мови подає такі дефініції до слова «чоловік»: 1. Особа чоловічої статі; протилежне жінка. 2. Одружена особа стосовно своєї дружини. 3. Те саме, що людина. 4. Селянин (застаріле). Як бачимо, перша дефініція пов'язана із суто біологічними (природно-фізичними, фізіологічними) показниками – людина чоловічої статі; друга поєднує соціально-статусні та рольові параметри; третя є нейтральною складовою, оскільки позбавлена і оцінних, і емоційних імплікацій. Четверте значення слабо актуалізоване в сучасній українській мові, але це не впливає на цілісність уявлення про концепт. Синонімічні варіанти «чоловіченько» – пестливе до чоловік 1, 2; «чоловічечко» – пестливе до чоловік 2; «чоловічок» – зменшувально-пестливе до чоловік; «чоловічина» – розмовне, те саме, що чоловік; «чоловічисько», «чоловічище», «чолов'яга» – збільшене до чоловік, – є відображенням емотивної складової концепту. Прикметник «чоловічий» репрезентує якісно-кількісні характеристики концепту і має такі значення: 1. Який складається з чоловіків; який виконується чоловіком (чоловіками); призначений для чоловіка (чоловіків); належний чоловікові (чоловікам). 2. Такий, як у чоловіків, властивий чоловікам. 3. Який стосується чоловічої

статі, характеризує її [Великий тлум. 2001: 1381]. Отже, у дериватах від слова «чоловік» відображені такі параметри концепту, як фізіологічні, психологічні, інтелектуальні тощо.

Що ж до етимологічного походження цього слова, то однозначного тлумачення не існує. В етимологічному словнику М.Фасмера зазначено, що воно походить із праслов'янського *čelověkъ*, де *частина* – *čelo* – зближається зі словами *челядь*, з давньоіндійським *kulam* – стадо, *сім'я*, рід; ірл. *cland, clan* – потомство, рід; лит. *kiltis* – рід. У другій частині вбачають слово, споріднене лит. *vaikas* – хлопчик, дитина; латиському *vaiks* – те саме, давньопрусському *waix* «слуга». Тут же вміщено й інші пояснення, що зводяться в основному до означення «той, що має силу» [Фасмер 1987: 228-229].

Беручи до уваги положення про ядро й периферію, перше й третє значення, зафіксовані у Великому тлумачному словнику [Великий тлум. 2001: 1381], вважаємо ядром концепту. Однак нас більше цікавлять периферійні, оскільки саме в них консервується суб'єктивний досвід, конотативні та асоціативні додатки, що залежать від культури й реалізуються за умови певного набору слів-репрезентантів [Маслова 2004: 45].

Відразу зауважимо, що репрезентація концепту «чоловік» на апеллятивному та ономастичному (прізвиськовому) рівнях лексики неоднакова. Так, якщо через номінації-апеллятиви об'єктивуються позитивні, негативні, нейтральні властивості концепту (пряма лексична номінація – це завжди процес трансформації фактів дійсності у знаки шляхом перетворення їх у факти системи мови, у значення і категорії, що відображають суспільний досвід носіїв мови [Уфимцева 1977: 8]), то на рівні ономастичному, як правило, відбувається репрезентація його експресивних виявів, негативних ознак, рис. Найперше, це зумовлено особливостями вторинної номінації, у ході якої «когнітивно виділеними виявляються визначені властивості суб'єктів, що співвідносяться зі структурами ціннісних знань, які зберігаються в довготривалій пам'яті» [Робустова 2009: 3], а також функціональними особливостями прізвиська, що випливають із дефініції самого терміна: це додаткове неофіційне ім'я, що дається іншими людьми особі відповідно до її характерної риси, обставини, що супроводжує її життя, за якоюсь аналогією, за походженням чи іншими прикметами [Подольская 1988: 111]; це найменування, що присвоюють людині в різні періоди життя і в якому зберігається уявлення про об'єкт [Данилина 1979: 281]; це ім'я, яке негативно (жартома) характеризує особу [Ушаков 1978: 150].

Отже, розглянемо на конкретних прикладах репрезентацію концепту «чоловік» у прізвиськовій номінації.

Незважаючи на те, що образ сильного і фізично розвиненого чоловіка у світосприйнятті багатьох народів постає однією з найбільш поцінованих позитивних «маскулінних» ознак [Ставицька 2006: 120], субконцепт «зовнішність», що характеризує **природно-фізичні та фізіологічні** параметри концепту «чоловік», у межах прізвиськової номінації об'єктивує, як правило, експресивні, непривабливі риси й ознаки. Так, на Донеччині найбільше засвідчено антропонімів, в основу яких покладено ознаку, що стосується якоїсь певної частини тіла чоловіка: а саме: 1) **голова**: *Голов'атий, Динчик* – видовжена голова, неначе диня, *Кавун* – голова круглої форми, *Чайник, Яйце*; 2) **обличчя**: *Шайба* – кругле обличчя; *Морда, Пузір, Шилом Бр'ятний* – все обличчя в шрамах від віспи; 3) **вуха**: *Ухо, Кажанчик* – лютуча миша, *Кап'лан* – висловухий, *Капловухий, Локатор, Уи'астик*. Цікаво, що всі прізвиська вказують тільки на великий розмір вух, і немає жодного, яке б виникло у зв'язку з протилежним мотивом номінації; 4) **ніс**: *Бур'атіно, Ніс, Нос'атий*. Якщо своєю формою ніс нагадує дзьоб птаха чи ніс якоїсь тварини, то чоловік отримує прізвисько за назвою цього об'єкта: *Гус'ак, С'окол, Шпак*. У ролі прізвиськ функціонують і назви плодів рослин: *Бульба, Сліва*; 5) **очі**: *Філін* – великі очі; *Кот, Лун'атий, Очі, Луні-Друні* – випуклі очі; *Крот, Очкарик, Кутузов, Снайпер, Камбал* – про чоловіків з одним оком; *Мор'гало, Блім'ик* – фізіологічні недоліки; 6) **губи**: *Губа, Губ'атий, Гемба* – губа; 7) **зуби**: *Білий Клік, Рікало, Дир'явий*; 8) **волоссяний покрив**: *Вус'атий, Рак* – про вусатих; *Борода, Пушкін* – про чоловіків з бакенбардами; *Бре'жнев, Брова* – про чоловіків з густими бровами; 9) **живіт**: *Живіт, Колобок, Пан'ок, Пуз'оро, Пузір*; 10) **шия**: *Бич'ок* – товста шия, *Гус'ак* – шкіра на шії обвисає, як у гусака; 11) **груди**: *Конь, Ході Конь'ом* – випнуті груди; 12) **спина**: *Верб'люд, Сутулий*; 13) **руки**: *Богом'ол* – довгі пальці на руках, *Товстий Палець* – товсті пальці на руках, *Безп'алий* – немає пальця, *Безрукій*; 14) **ноги**: *Лан'оть* – великі ноги, *Косол'атий*; 15) **волосся**. За кольором волосся білявих чоловіків називають *Білий, Блондін, Смет'ана*; сивих – *Сивий, Сед'ой*; рудих – *Ріж'ий, Сирнік, С'онце*; чорнявих – *Грек, Жук*. Лисих чоловіків прозивають *Лісий, Лісик, Лис'о, Фантом'ас*. Особливості зачіски чоловіків зреалізовано в онімах *Бар'ан, Кучер'явий, Пудель, Пушкін*; 16) **шкіра** – темний колір шкіри чоловіка репрезентовано через антропоніми *Грек, Кап'оний, Мад'яр, Н'єгра, Ч'орний, Ціган*; червоний колір зреалізовано в найменуваннях *Кавун, Кирп'ич, Кр'асний*. На пігментацію шкіри обличчя чоловіка вказують оніми *Ріж'ий, Ряб'ий, Ряб'ой*. Більшість таких прізвиськ ґрунтується на перебільшенні певної «кольорової» ознаки, а використання етніонімів типу **циган, негр, грек** вказує ще й на невелику кількість чоловіків з цією ознакою серед мешканців конкретного населеного пункту.

Зазначимо, що лексеми у виділених підгрупах називають чітко детерміновані об'єкти номінацій, характерні для людського організму. Найменування такого типу утворюють соматичне поле прізвиськ (від грецького *soma* – тіло). Називаються переважно зовнішні частини тіла, найбільш функціонально активні й очевидні для інших людей. Центром соматичної прізвиськової лексики виступають оніми іменникового типу, які є омонімами соматизмів-апеллятивів, наприклад: *Брова, Борода, Морда, Губа, Живіт*. За допомогою таких назв номінатор, як правило, указує на ту частину тіла, яка є, на його думку і думку інших членів певного колективу, ненормативно великою. До центральних можна також віднести прізвиська прикметникового типу,

які передають ознаку якоїсь частини тіла поіменованого чоловіка: Губатий, Головатий, Лупатий, Косой. Трохи далі від центру знаходяться найменування-деривати типу Капловухий, Двоголовий, Губошльоп та ін.

Периферію складають оніми, які тільки асоціативно пов'язані з якоюсь ознакою чоловіка, наприклад: Снайпер (стрілець, який повинен мати дуже гарний зір), Професор (людина, яка багато читає, тому часто має поганий зір) тощо. До периферійних належать також прізвиська типу Слива, Шайба та ін., які метафорично вказують на ознаку денотата, а також імена в неререферентному використанні, наприклад: Пушкін, Брежнев, та okazionalні утворення типу Лупі-Друпі тощо.

Вербалізоване значення «зріст» має два репрезентанти – ‘високий’, ‘низький’. Для позначення чоловіка високого зросту на Донеччині використовують такі прізвиська, як *Гвоздь, Гулівэр, Два Метри Красоти, Довгий, Длинний, Дядя Стёпа, Жирáf, Іván Верьóвка, Півтора Івана, Макаро́н, Стра́ус, Што́пор*. Ці приклади тільки підтверджують тезу Л. Ставицької про те, що в мовній картині світу українців високий зріст людини є експресивно маркованою частиною дійсності, а типово маскулінними на позначення високого чоловіка можна вважати номінації типу *півтора Івана, як журавель, як телеграфний стовп* [Ставицька 2006: 122].

Низькорослих чоловіків прозивають *Воробей, Гном, Карлик, Кепка, Комар, Куций, Малий, Метр, Метр Сім, Недокурок, Прищик, Синок, Шкет, Міні-Мужик, Міні-Геракл*.

Такі прізвиська здебільшого виражені іменниками, що співвідносяться в реальному житті з конкретними (великими чи малими за розміром) предметами. Проте окремі найменування утворилися поєднанням назв одиниць виміру чи кількісних числівників з абстрактним іменником: *Два Метри Красоти*, або з іменем денотата: *Півтора Івана*, у прізвиську *Метр* одиниця виміру функціонує у ролі оніма самостійно. Числівник *два*, а також іменник *метр*, що передбачає поєднання з числівником *один*, виступають складовими прізвиська, але при цьому втрачають свою здатність виражати означену кількість і тільки посилюють чи послаблюють кількісну характеристику, тобто вказують на високий чи низький зріст. Цікаві прізвиська *Міні-Мужик, Міні-Геракл*, у яких слово *міні*, виступаючи складовою частиною найменувань, дублює такі слова, як *куций, короткий, малий*, а поєднуючись зі словами *мужик, Геракл*, тільки підсилює експресивність найменувань.

Значення ваги реалізується у межах двох репрезентантів: ‘надмірна’ (товстий), ‘мала’ (худий). Худих чоловіків називають *Гліст, Костиль, Наркоман, Скелет, Сухар, Сучок*. Прізвиськ, у яких відображено надмірну масу тіла чоловіка, значно більше: *Амбал, Батон, Бегемот, Бублик, Буфет, Жирний, Кабан, Каністра, Карлсон, Колобок, Микола Сало, М'ясо, Пудик, Пундик, Пузатко, Пуздрик, Пухлий, Сало, Сало-Пацало, Свиня, Сенбернар, Сундук, Танк, Товстий, Товстопуз, Хом'як, Хряк, Худий, Шкаф, Центнер*.

Характерною особливістю прізвиськ, які репрезентують чоловіка за зростом та вагою є те, що вони утворюються на ґрунті специфічної шкали з центральною (нормативною) точкою відліку, яка вказує на звичайність ознаки. Відхилення від норми в будь-який бік – це своєрідний поштовх до утворення онімів із семами ‘зріст’, ‘маса’. Причому інші ознаки, які так само сприймаються зором, не повинні бути більш виразними за ті, які мотивують прізвиська цих підгруп. Відзначимо, що в підгрупі з семою ‘зріст’ співвідношення прізвиськ із конкретизаторами ‘низький’ – ‘високий’ становить два до одного, тобто найменувань низькорослих людей у два рази більше, ніж найменувань високих, а в підгрупі з семою ‘вага’ та конкретизаторами ‘товстий’ – ‘худий’ це співвідношення становить три до одного. Отже, прізвиська, що репрезентують значення зросту та ваги тіла, ґрунтуються на двох бінарних опозиціях «високий» – «низький», «товстий» – «худий». Номінатор керується правилами, які регламентують можливості вибору слова для майбутнього прізвиська. Ці правила-норми, як зазначає М. Нікітін, виражаються через такі різновиди, як канон, стандарт, шаблон, тип, стереотип, еталон, зразок, середнє, золота середина, міра тощо, і можуть мати приватний характер [Никитин 1996: 177], тобто можуть залежати тільки від номінатора й відобразити його (номінатора) суб'єктивне сприйняття носія прізвиська.

До прізвиськ, що репрезентують субконцепт «зовнішність» належать і ті, що вказують на одяг поіменованого. Очевидно, що гарно / погано, дивно та ін. одягнений чоловік не тільки сприймається зором, але й належно оцінюється, вербалізується: *Клоун* – штани, як у клоуна; *Красний* – носить червону сорочку; *Лохмір* – одяг драгий; *Монтана* – за написом на одязі; *Моряк* – завжди у смугастій майці; *Німець* – носить брюки, заправлені в чоботи; *Шнурок* – завжди розв'язані шнурки; *Циган* – носить сережку у вусі.

Важливим для цілісного сприйняття концепту «чоловік» є вербалізовані його ментальні характеристики – **психологічні та інтелектуальні**, – що сконцентровані в субконцепті «внутрішні риси». Це розумові здібності, риси характеру чи темпераменту, ставлення до праці, комунікативність та ін.

Н. Телія зазначає, що під час оцінки такої властивості, як розум, стереотипом на оцінній шкалі виступає властивість «бути розумним», що відповідає вимогам концептуальної картини світу [Телія 1986: 51-52]. Відповідно, норма задає і діапазон властивостей-проявів розумної людини, а градування шкали в додатній чи від'ємній її частині провокує появу синонімічного ряду онімів-оцінок. Отже, чоловік розумний, мудрий, мислячий на противагу дурному лежить в основі як індивідуальності, так і колективної свідомості народу. У прізвиськовій номінації відображено однаково обидві властивості аналізованого концепту: а) *Архімед* – розумний, все щось винаходить, *Батя* – молодий чоловік, проте дуже мудрий, *Буквар* – розумний, постійно щось читає, *Головень*, *Доцент*, *Професор*, *Філософ*; б) *Баран* – дурний, *Валянок* – тупий, як сибірський валянок, *Дікий* – дурний, наче тільки з лісу вийшов, *Дуб* – *Дерево Хвойне*, *Дурак*, *Ємеля* – простакуватий, неначе герой із відомої казки.

Значення «роботящий чоловік», «лінивий чоловік» у прізвиськовій номінації майже не представлені: *Кукуріка* – чоловік рано встає і відразу береться до роботи, *Трутень* – про лінивого чоловіка.

Однією з важливих чоловічих ознак, що мінімально зреалізована у прізвиськах, є **смількість**: *Смільий* – врятував на пожежі дитину. Однак інші, як правило, негативні риси чоловічого характеру репрезентовано повно і яскраво: **хитрість**: *Вареник* – слизький, як вареник, *Серейчик*, *Шеф* – прізвисько виникло за принципом контрастності, підлабузник, у всіх на побігеньках; **боягузтво**: *Герой* – найменування виникло за принципом контрастності – всього боїться, *Дріслик*, *Засць*; **цікавість**: *Американський Наблюдатель Реп'ях* – до всіх чіпляється, *Слідователь* – до всього цікавий; **жадібність**: *Жид*, *Жмєня*, *Котолуп* – навіть з kota шкуру злупить, *Товстозадий*; **брехливість**: *Бехун* (від брехати); **жорстокість**, **злість**: *Берія*, *Вовк*, *Гиндік* – на всіх кидається, як індик на червоне, *М'яснік*, *Піночєт*; **доброта**: *Брат*, *Братушка*, *Голубочок*; **весела вдача**: *Артіст*, *Веселій*, *Кінь* – завжди сміється, *Райкін*; **наполегливість (упертість)**: *Баран*, *Боцман*, *Камаз*; **неврівноваженість, балакучість**: *Баламут*, *Бандит*, *Бєсик*, *Гула* – як іде, то вся вулиця гуде, *Крутя*, *Півень*, *Балабол*, *Ленєтя*, *Ляпало*; **мовчазність, байдужість**: *Куня*, *Матятя*, *Мовчан*, *Мухич*, *Робот*, *Тихар*; **чванькуватість**: *Генерал*, *Гоголь* – ходить поважно, гордовито, *Орєл*; **злодійкуватість**: *Кім*, *Ліпка* – все до рук липне, *Рукá* – що побачить, те і в руках опиняється; **занудність**: *Будяк* – як причепиться, то не відчепишся, *Вчитель* – любить повчати, *Голова* – завжди дає поради, *Дідок*, *Кандірка* – дуже нудний, *Рєдька* – надокучливий, *Скануда* – завжди на щось жаліється; **організаторські здібності**: *Бос*, *Бригадір*, *Голова*, *Стратєг*, *Хан*, *Чудо* – все щось організовує, *Шеф*; **лицемірство, догідливість**: *Чоп*, *Чопик* – скрізь усім догоджає (затикає всі діри), *Цок-Цок* – на всіх доносить.

Деякі репрезентанти за диференційними ознаками утворюють бінарні опозиції, а саме: «працьовитий» – «ледачий», «добрий» – «злий», «веселій» – «сумний», «розумний» – «дурний» тощо. Проте більшість з наведених онімів утворюють парадигму відтінків за характером чи темпераментом чоловіка. Досить часто прізвиська творяться на основі певних асоціацій і найчастіше асоціативні зв'язки спостерігаються на рівні відношення «людина (чоловік) – тварина», наприклад, *трутень* – комаха, яка *поїдає* мед, принесений іншими бджолами → ледачий чоловік; *баран* – *уперта* тварина → *упертий* чоловік; *вовк* – *хижий* звір → *злий* чоловік тощо. Однак простежуються такі зв'язки і на рівні «людина (чоловік) – людина», наприклад: *учитель* – назва професії, безпосередня функція якої *навчати* → чоловік, який усіх навчає (повчає); *м'яснік* – той, хто працює в *різниці* або на *бойні* → чоловік злий, жорстокий; *генерал* – *високий* військовий чин, той, чії функції пов'язані з *керуванням* людьми → чоловік гордовитий, пихатий тощо. У цьому ж ракурсі можна розглянути рівень «людина (чоловік) – частина тіла», оскільки тут асоціації виникають на основі функцій тих чи інших частин людського тіла: *рука* – частина тіла, безпосередня функція якої *брати*, *тримати* → чоловік, який все щось бере до рук, навіть якщо це «щось» йому не належить; *голова* – частина тіла, безпосередня функція якої пов'язана з *розумовою діяльністю* людини, процесом *думання* → розумний чоловік. Ще один вид асоціацій виникає на рівні зв'язків «людина (чоловік) – предмет». Тут найчастіше назва функції предмета (особливі її ознаки) стає найменуванням чоловіка, який виконує споріднені або однакові функції, наприклад: *чіп*, *чопик* – предмет, яким затикають *дірки* → чоловік, який лізе в усі «дірки»; *робот* – предмет, який виконує певну роботу в заданому *темні і ритмі* → чоловік, який монотонно виконує роботу тощо.

До **соціально-статусних** номінацій зараховуємо ті, що містять інформацію про соціальні ролі чоловіка. Високий чин, важлива посада, бідність, багатство, престижність, вигода – ці та інші реалії життя завжди привертали увагу інших людей. Тому й найменування, які у цьому разі присвоюються, досить точно відображають як соціальний статус самого поіменованого, так і ставлення до нього з боку інших. Своєрідними є номінації, у яких репрезентовано субконцепт «майновий стан» чоловіка: *Барин* – дуже швидко розбагатів, *Безу́глий* – довго не мав своєї хати, *Граф* – багатий, *Дай-Дай* – жebraкує, *Долар* – завжди є долари, *Кулак* – багатий, *Цвінтарний* – сім'ї не має, якщо люди залишають їжу на могилках, то чоловік її збирає.

У народній свідомості (та й не тільки, – порівняймо хоча б тлумачення слова «чоловік» за словником М. Фасмера: *частина* – село – зближається зі словами *челядь*, з давньоіндійським – стадо, *сім'я*, рід; ірл. – потомство, рід; лит. – рід) склалося уявлення про чоловіка як про такого, що працює, забезпечує свою сім'ю, дбає про родину тощо. Такі уявлення втілено у субконцепті «чоловік, який працює» і зреалізовано у найменуваннях на позначення чоловіка як представника взагалі якогось роду діяльності чи професії: *Комерсант*, *Бухгальтер*, *Шіло* – шиє взуття; *Бульдозер* – бульдозерист, *Дятел* – завжди щось майструє (стукає молотком), *Молоток* – молоток з рук не випускає, *Стружкін* – теля; *Кожух* – вичиняє шкури, *Мельник*, *Кабан* – різник, *Штірлиц* – міліціонер та ін. Цікавими, на нашу думку, є репрезентації субконцептів «чоловік, небайдужий до випивки»: *Килишок*, *Пивна Діжка*, *Пробка*, *Ханіга*; «чоловік, небайдужий до їжі»: *Вареник*, *Ковбаса*, *Копчений*, *Кроль* – любить капусту, *М'ясцє*, *Печєня* – любить усе печене, *Шкварок*; «чоловік-рибалка»: *Бубір*, *Головень*, *Карась*, *Ріба*, *Рибак* та ін.

Як видно з наведених прикладів, головним чинником виникнення таких найменувань є не просто сам факт позаомовної дійсності (бідність, багатство, особливе ставлення до якогось члена сім'ї), а те, як цей факт сприймається й оцінюється номінатором. Прикладом негативної, осудливої оцінки є прізвиська *Кулак*, *Дай-Дай* та ін. Щоправда, тут треба брати до уваги те, у яких зв'язках перебувають номінат та номінатор: номінатором виступає не родич, а стороння людина, яка оцінює ситуацію щодо себе і тих норм сприйняття

реалій позамовної дійсності, що склалися в певному соціумі (напр., негативно сприймається не тільки жебракування, а й те, коли людина хизується своїм багатством).

Цікавими, на наш погляд, є прізвиська, що репрезентують **рольові** параметри концепту «чоловік». Субконцепт «чоловік щодо своєї дружини» представлено прізвиськами типу *Вальчик, Їрчик, Любочка, Люся* та ін. А. Архангельська з цього приводу зазначає, що статус чоловіка як глави родини є однією з визначальних констант патріархального мислення, у зв'язку з чим саме чоловік давав своїй дружині найменування. Коли ж чоловік був «під каблуком», не мав свого житла, або жінка переважала його зростом, вправністю, силою, розумовими здібностями, тоді спостерігається процес, протилежний попередньому [Архангельська 2007: 34]. Виділяємо ще один подібний за змістом субконцепт «дитина (син) щодо своїх батьків», що втілений у назвах *Коханець* – у сім'ї шість дівчат і один хлопець – коханець; *Віпоюк* – мати часто казала, що син, наче молоком випоєний та ін.

Прізвиська *Батлер, Колобок, Мопсик, Чапик, Мирон* (походить від клички бика) є репрезентантами субконцепту «господар щодо домашніх тварин», а найменування *Захар* (чоловік так називає свою стару машину марки ЗІЛ), *Пушок* (чоловік їздить на тракторі, якого у селі називають пушком), *Рушниця* (любить свою стару рушницю) – субконцепту «господар щодо своїх речей».

Значимо, що у своєму дослідженні ми не охопили усіх прізвиськових номінацій, якими представлено концепт «чоловік». Проаналізовані субконцепти та їхні репрезентанти повно відбивають природно-фізичні, фізіологічні, психологічні, інтелектуальні, соціально-статусні та рольові параметри концепту, інші ж (такі, як місце проживання, етнічна ознака, ситуативна ознака та ін.) можуть стати предметом окремого дослідження.

Отже, концепт «чоловік» репрезентований у прізвиськах Донеччини досить різноманітно. Найменувань, у яких міститься нейтральна або позитивна оцінка чоловіка, мало, антропонімів із негативною, іронічною оцінкою переважна більшість. Якщо скласти параметричну карту репрезентації аналізованого концепту за шкалою позитивний / негативний, то вибудується ряд номінативів-характеристик із заперечним значенням, що постулюють швидше те, яким чоловік не повинен бути.

Література

- Архангельська 2006: Архангельська, А. М. Маскулінність та фемінінність як соціокультурні категорії на тлі слов'янського антропонімікону [Текст] / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 83-92. – Бібліогр.: У підрядкових примітках.
- Архангельська 2007: Архангельська, А. М. Маскулізоване вираження *nomina feminine* та фемінізоване вираження *nomina masculine* у слов'янських мовах: взаємодія «свого» і «чужого» [Текст] / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – №1. – С. 23-37. – Бібліогр.: У підрядкових примітках.
- Бондаренко 2005: Бондаренко, О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу [Текст]: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 17 / О. С. Бондаренко. – Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005. – 19 с.
- Великий тлум. 2001: Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. В. Бусел]. – К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. – 1000 пр. – ISBN 966-569-013-2.
- Волобуєва 2005: Волобуєва, А. С. Ідеографія засобів вербалізації утилітарних концептів «чоловік» і «жінка» (на матеріалі британського анекдоту) [Текст] / А. С. Волобуєва // Новітня філологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – №113 (23). – С. 39-47. – Бібліогр.: с. 46-47.
- Данилина 1979: Данилина, Е. Ф. Прозвища в современном русском языке [Текст] / Е. Ф. Данилина // Восточнославянская ономастика: Материалы и исследования. – М.: Наука, 1979. – С. 281-297. – Библиогр.: в подстрочных примечаниях. – 2000 экз.
- Жайворонок 2007: Жайворонок, В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с. – Бібліогр.: с. 249-261. – 1500 пр. – ISBN 978-966-507-202-7.
- Калугина 2007: Калугина, Е. Н. Концепты «мужчина» и «женщина» в субстрате русского языка [Текст] / Е. Н. Калугина // Язык. Текст. Дискурс. – Научный альманах. – Вып. 5. – Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 112-118. – Библиогр.: с. 118.
- Маслова 2004: Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие [Текст] / В. А. Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с. – Библиогр.: с. 246-255. – 2100 экз. – ISBN 985-470-167-4.
- Никитин 1996: Никитин, М. В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие [Текст] / М. В. Никитин. – С. – Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. – 756 с. – Библиогр.: с. 754-755. – 2000 экз. – ISBN 5-8100-0079-7.
- Подольская 1988: Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 187 с. – 23000 экз. – ISBN 5-02-010892-8.
- Робустова 2009: Робустова, В. В. Антропонимическое прозвище в когнитивно-функциональном аспекте (на материале англоязычных художественных произведений XX – XXI вв.) [Текст]: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2009. – 25 с.
- Ставицька 2006: Ставицька, Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології [Текст] / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2006. – № 2-4. – С. 118-129. – Бібліогр.: у підрядкових примітках.

Телия 1986: Телия, В. Н. Коннотативный аспект номинативных единиц [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с. – Библиогр.: с. 136-142. – 2500 экз.

Телия 1996: Телия, В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с. – Библиогр.: с. 273-284. – 2500 экз. – ISBN 5887660473:30000.00.

Ушаков 1978: Ушаков, Н. Н. Прозвища и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) [Текст] / Н. Н. Ушаков // Имя нарицательное и собственное. – М. : Наука, 1978. – С. 146-173. – Библиогр.: в подстрочных примечаниях. – 6350 экз.

Уфимцева 1977: Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная, нейтральная) [Текст] / А. А. Уфимцева // Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 5-86. – Библиогр.: в подстрочных примечаниях. – 2600 экз.

Фасмер 1987: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка в. В 4 т. [Перев. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер.]. – Т. 4. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – 867 с. – 50000 экз.

Щедрик 2010: Щедрик, Г. Концептуалізація чоловіка на лексичному рівні української мови: лінгводидактичний аспект [Текст] / Г. Щедрик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Львів, 2010. – С. 111-119. – Бібліогр.: с. 118.

В статье рассматриваются прозвища Донецкой области как способ и средство репрезентации концепта «мужчина». Делается анализ по природно-физическим, физиологическим, психологическим, интеллектуальным, социально-статусным и ролевым параметрам. Также определяются особенности языковых механизмов этой репрезентации.

Ключевые слова: концепт, субконцепт, прозвище, прозвищная номинация.

The article looks into nicknames of Donetsk region as the way and the means of representing the concept of «man». Analysis is made by natural and physical, physiological, intellectual, social, status and role parameters. There are also defined peculiarities of language mechanisms of this representation.

Keywords: concept, subconcept, nickname, nickname nomination.

Надійшла до редакції 23 вересня 2010 року.

Надія Вебер

ББК 81.2 Ук

УДК 81'373.21 (477.86)

СУФІКС *-ІВК(А)* В МІКРООЙКОНІМІ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті досліджуються мікроойконіми Івано-Франківщини на -іvk(a). Розглядаються думки вчених щодо утворення та значення цього форманта. Здійснюється аналіз твірних основ онімів, які класифікуються за семантичними групами.

Ключові слова: мікроойконім, антропонім, формант, апелятив, прізвище.

Чисельним недослідженим пластом онімної лексики є мікроойконіми – назви кутків, присілків, хуторів та частин населених пунктів, що виступають цілісним фрагментом регіональної мовної картини світу. Вони є джерелом знань не тільки лінгвістичних, але й історичних, географічних, соціокультурних, етнографічних, тому, безумовно, збір та аналіз мікроойконімів надзвичайно важливий для створення єдиного ономастичного простору досліджуваної території. У полі зору зацікавлень багатьох ономастів знаходяться зокрема способи та засоби утворення найменувань, продуктивність формантів та їх локалізація. Однак мікроойконімотворення окремо не розглядалося вченими, лише побіжно – у системі ойконімів (топонімів). Варто назвати дослідження Л. Л. Гумецької [Гумецька 1958], Л. Т. Масенко [Масенко 1983], М. М. Габорака [Габорак 1999], В. В. Котович [Котович 2000], О. В. Іваненка [Іваненко 2006], І. С. Гонци [Гонца 2006]. Метою нашої розвідки є проаналізувати вторинні деривати на *-іvk(a)* та класифікувати за базовими основами, об'єктом дослідження виступають мікроойконіми Івано-Франківщини.

Зазначимо, що найбільш поширеним способом словотворення мікроойконімів досліджуваного регіону є лексико-семантичний – відповідний апелятив онімізується, переосмислюється і переходить в розряд пропріальних лексем без будь-яких спеціальних словотворчих засобів. Якщо мова йде про морфологічний спосіб, то, звичайно, суфіксальні утворення переважають. Продуктивним є формант *-іvk(a)*, що виражає як посесивне, так і релятивне значення та поєднується з іменниковими простими основами, рідше з дієслівними. Трапляються двослівні найменування, компонентами яких виступають атрибути *великий/малий, старий/новий* та вже існуючі однойменні ойконіми (для розрізнення їх за часом виникнення, розмірами, особливістю розміщення), наприклад: *Нова Боднарівка* (с. Боднарівка Кол. р-ну) < ойконім *Боднарівка* + прикметник *нова*,